

worden. Dit is echter niet het geval met het Brugse Sint-Janshospitaal en ook niet met de Gentse Armenscholen beheerd door de stedelijke Armenkamer. Deze laatste rechtzetting versterkt trouwens de vaststelling van de auteur in verband met de lagere prachtprijzen die gevraagd werden door grote geestelijke instellingen.

G. Maréchal

C. Huisman, *Neerlands Israël. Het natiebeseft der traditioneel-gereformeerden in de achttiende eeuw* (Dordrecht: J.P. van den Tol, 1983, 180 blz., f39,50, ISBN 90 6389 1237).

Velen die de rechtzinnige en strenge achttiende-eeuwse predikant Barueth en de plooibare fysicotheoloog Martinet, schijnbaar vertegenwoordigers van twee verschillende werelden, in één adem genoemd zien, zullen daar van opkijken. Bij nader inzien blijkt deze reactie echter op een bedrieglijk vooroordeel te berusten. Huisman toont overtuigend aan dat zij heel wat met elkaar gemeen hadden. Ook wordt duidelijk dat de achttiende eeuw niet louter bestond uit zielige achterhoedegevechten tegen een onweerstaanbare nieuwe tijdgeest.

Huisman houdt zich bezig met een aantal godgeleerden die naar zijn smaak enkele gemeenschappelijke trekken vertoonden. Zij kenden de eerste plaats toe aan de bijbelse openbaring. Ook kwamen ze in verzet tegen het buitenlandse deïsme. Aan de andere kant hadden zij begrip voor de fysicotheologie en koesterden zij bepaalde verlichte opvattingen. Hun voornaamste kenmerk was wel hun visie op Neerlands Israël. Zij droegen het reeds oudere beseft uit, dat dit Israël op grond van Gods verkiezing tot stand was gekomen als een calvinistische republiek, geregeerd door richters en oudsten, dat wil zeggen stadhouders en regenten, en gezegend met een blijvende verbondsrelatie tot God.

Groenhuis heeft in zijn bekende proefschrift over *De predikanten* deze denkbeelden binnen het zeventiende-eeuwse sociale kader beschouwd. Huisman echter gaat uitgebreid in op de inhoud en de politieke implicaties van dit natiebeseft. Hij doet dit aan de hand van citaten uit gedrukte Nederlandstalige werken, veelal gelegenheidspredikaties. De auteur schetst hoe een parallel werd getrokken tussen de joodse samenleving in oudtestamentische tijden en het staatkundig verband van de Republiek. Uitvloeisels van deze visie waren de goedkeuring van de institutionele status-quo en een goed ontwikkeld gevoel van eigenwaarde in de relaties tot het buitenland. Aan de Unie van Utrecht werd grote betekenis toegekend als symbool van eenheid. Tevens aanvaardde men het publieke karakter van de gereformeerde kerk van harte. Voor zichzelf zagen de predikanten de rol van profeten weggelegd. Het was hun taak Gods daden in herinnering te roepen en de weg naar de toekomst te wijzen. Het eerste leidde mede tot een eigen historiografie, het tweede gaf onder andere aanleiding tot kritiek op gezagsdragers als persoon, of op het volk als partner in het verbond.

Huisman toont aan, dat het Israëlmodel - als ik het zo even noemen mag - in de achttiende eeuw nog steeds op ruime schaal via de drukpers werd uitgedragen. Jammer is het echter dat hij er niet in slaagt de traditioneel-gereformeerden scherp af te bakenen van anderen. Ook geeft hij niet aan welke plaats deze groep op het kerkelijke en het politieke erf inneemt. Hier wreekt zich onder andere, dat hij zich vrijwel geheel heeft beperkt tot gedrukte bronnen. Nu iets naders over de opzet en de aanpak van het onderzoek.

De schrijver deelt de achttiende-eeuwse godgeleerden in drie grote groepen in. De eerste wordt gevormd door de docenten aan de universiteiten, de tweede door de piëtistische predikanten en de derde door de traditioneel-gereformeerden. Bij de eerste twee groepen acht

RECENSIES

Huisman het door hem bedoelde natiebesef niet aanwezig. Hij heeft dit echter niet bewezen. Het gaat niet aan, alle professoren in de theologie, van Röell ter linker, tot Lampe ter rechter zijde, op één grote hoop te vege. Bovendien kan geen uitspraak worden gedaan zonder onderzoek naar de vele gelegenhedsredevoeringen die in het universitaire milieu werden gehouden en naar de vele publikaties die de hoogleraren in de theologie op hun naam hebben staan. Het zou niet verbazingwekkend zijn als in een aantal gevallen segmenten van het Israëlmodel terug te vinden zijn.

Bijzonder jammer is het ook, dat Huisman de door hem wèl opgespoorde dragers van het Israëldenken niet dichterbij zijn lezers heeft willen brengen. Waren het dorps- of stadspredikanten, gelegenhedsorangisten of volhouders, alumni van bepaalde universiteiten, gezeten burgers of betrekkelijk armen? Een prosopografisch onderzoek, ondersteund door gegevens uit kerkelijke archieven, zou hier zeker op zijn plaats zijn geweest. Nu hangt het theoretische gedachtengoed geheel en al in de lucht.

Tenslotte nog enkele losse opmerkingen. Huisman wijst erop dat de predikanten het luïdst klaagden over de economische toestand van het land in de eerste helft van de achttiende eeuw. Hij relateert dit echter niet aan de werkelijke stand van zaken, die eigenlijk pas veel later in de eeuw aanleiding tot misbaar gaf. Zo voert Huisman elders vier voorbeelden van kritiek op de overheid aan zonder erop te wijzen dat ze alle uit 1747 stammen. Nergens wekt hij de indruk dat wisselingen in het politieke tij van invloed zouden kunnen zijn geweest op de uitingen van de nationaal-gereformeerden.

In het op zich zeer behartenswaardige hoofdstuk over de historiografie van de traditioneel-gereformeerden noemt de auteur een personalistische benadering van het historische gebeuren typerend voor hun aanpak. Deze benadering was in de achttiende eeuw echter nog zo algemeen dat hiermee weinig gezegd is. Ook in dit geval had een afbakening op comparatief onderzoek moeten steunen.

Huisman ondersteunt zijn vermoeden dat predikanten invloed hadden op de inhoud van de bededagbrieven van de Staten-Generaal met onder andere enkele verwijzingen naar hele resolutiedelen. Een en ander is echter uitermate onwaarschijnlijk. De behoedzame, ongetwijfeld sterk door de traditie bepaalde, formuleringen van de telgen van het griffiersgeslacht Fagel wijzen er eerder op dat de traditioneel-gereformeerden geen monopolie bezaten op bepaalde uitdrukkingen.

De hier besproken dissertatie richt de schijnwerper op een ten onrechte in vergetelheid geraakt gedachtengoed, dat in brede kring heeft doorgewerkt en ook in later tijd levend is gebleven. Huisman geeft hiermee de aanzet tot verder onderzoek, waarbij de verdeling in eeuwen en kleine groepen overwonnen zou moeten worden.

J. Roelevink

J. Thomas Lindblad, *Sweden's Trade with the Dutch Republic 1738-1795. A Quantitative Analysis of the Relationship between Economic Growth and International Trade in the Eighteenth Century* (Assen: Van Gorcum, 1982, xiii + 200 blz., f32,50, ISBN 90 232 1953 8).

In a supremely orderly book, Thomas Lindblad explores the eighteenth-century commercial development of Sweden and the Dutch Republic. His point of departure is a conviction that the eighteenth-century Swedish economy was thriving while the Dutch economy